

ZAKINSZKY TOMA VIKTÓRIA

Vendégmunkások a *Magyar Szóban* 1963 és 1974 között

A migrációkutatások szerint a politikai és a médiadiskurzusban alkalmazott keretezés (framing) (ENTMAN 1993) döntően befolyásolja a migráció jelentéséről, okairól és következményeiről alkotott definícióinkat. Emellett a migrációt gyakran használják olyan gazdasági, kulturális, szociális és biztonsági témák taglalásakor, amelyek sok esetben nem kötődnek közvetlenül magához a migrációhoz (BRUNNBBAUER 2019). Ulf Brunnbauer, a regensburgi egyetem kutatója, a délkelet-európai politika és kortárs történelem szakértője – aki egyebek mellett fontos kutatásokat végzett a vendégmunkásság-jelenségről is – fenti megállapítása általános érvényűnek mondható, hiszen ugyanúgy érvényes az éppen aktuális európai migrációs folyamatokra, mint a jelen tanulmányban elemzett korszak migrációjára, amely a hatvanas években kezdődött, a nyolcvanas évek közepéig tartott, és elsősorban gazdasági indíttatású volt.

Miközben Jugoszláviában a decentralizáció elveit igyekeztek a gyakorlatba átültetni a *kommunák* (a községnek megfelelő közigazgatási egységek) nagyobb gazdasági önállósodását megcélozva, a pártapparátus mechanizmusai a központosítás felé mozgatták a gazdasági folyamatokat. Túlnépesedés és munkaerő-felesleg fenyegetett minden oldalról, ezért a jugoszláv államvezetésnek lépnie kellett, és a külföld felé nyitást választotta. Választhatna volna a szigorításokat is – tudván, hogy a kivándorlás folyamata már megindult, főleg a fejlettebb köztársaságokból, Horvátországból és Szlovéniából –, illetve megnehezíthette volna a külföldi munkavállalás feltételeit, de ennek ellenkezőjét tette, amire a többi

középkelet-európai országban nem volt példa, s e lépés indokoltságát több gazdasági és demográfiai megfontolás is alátámasztja. Egyrészt ez ideiglenesen megoldást jelentett a munkaerő-felesleg miatt fenyegető krízisre, másrészt a gazdasági szakértők is arra számítottak, hogy a külföldön megkeresett pénz majd valamilyen módon lendít Jugoszlávia gazdaságán (BRUNNBAUER 2016). E tekintetben – mint utólag kiderült – tévedtek, hiszen a külföldön megkeresett pénznek csupán mintegy ötöde vándorolt vissza a hazai gazdaságba (VINSKI 1972).

A második világháború utáni migrációs mozgásokat a hatalmas nyugat-európai gazdasági fejlődés diktálta, amely olyan gazdasági programoknak volt köszönhető, mint az amerikai Marshall-terv. Habár közvetlenül a háború után a kivándoroltak jelentős része politikai menekült volt, a hatvanas években, illetve az általunk vizsgált időszakban túlnyomórészt gazdasági migrációról beszélhetünk a volt Jugoszlávia esetében is, egészen a kilencvenes évekig.

A nagy léptékkel történő iparosodás olyan mértékű munkaerőhiányt okozott, melyet csak külföldi munkaerővel tudtak feltölteni, főleg a mediterrán térségéből. A legnagyobb igény a segédmunkások iránt volt, de szakmunkásokat is kerestek. Így nem csupán Jugoszlávia, hanem más mediterrán államok is egy-két éves munkaszerződésre kötöttek megállapodást a nyugati országokkal saját munkásaik vonatkozásában (MIHAJLOVIC 1987).

A hatvanas évek jugoszláv decentralizációs törekvéseivel is összhangban volt a külföld felé nyitás. Amikor 1967-ben megszüntették a járásokat, a kommunák hatásköre jelentős mértékben bővült a gazdasági élet megszervezése terén, mind a termelés, mind a jövedelemelosztás tekintetében (GULYÁS 2009). Sokcsevits Dénes szerint a gazdasági reform „következtes végigvitele a veszteséges gyárak bezárását, a termelés ésszerűsítése nagyarányú munkanélküliséget és olyan szociális feszültségeket okozott volna, melyet a párt vezetői nem mertek felvállalni” (SOKCSEVITS et al. 1993 via GULYÁS 2009).

A gazdasági reform megalkotói figyelmen kívül hagytak több alapvető közgazdaságtani tételt (például a piac szabályozó szerepét). Az említett decentralizáció következtében a belföldi piac darabjaira hullott, ugyan-

akkor mindezek felett létrejött egy többszintes adminisztrációs rendszer, amelynek az lett volna a funkciója, hogy a decentralizációt ellensúlyozza. Mindennek ellenére azonban, ahogyan Gulyás László megfogalmazta, „az öngazgatás egy életképtelen rendszer volt, melyet csak a külföldi hitelekkel lehetett fenntartani” (GULYÁS 2009). A válságot már az egyre növekvő nyugati hitelekkel sem lehetett palástolni, és a munkanélküliséget némileg csökkentették azért, hogy megengedték a külföldi munkavállalást, emellett pedig a vállalatok külföldi jelenlétét is támogatták (elsősorban a harmadik világban, Afrikában és a Közel-Keleten) (SZERB-HORVÁTH 2015).

Számos tanulmány, kutatás készült a vendégmunkások motivációjáról, és ezek mind a gazdasági migráció tézisét támasztották alá: a munkások több mint 80 százaléka azért ment külföldre, hogy több pénzt keressen, elmeneküljön a szegénység elől, és jobb jövőt építsen magának (REIMANN 1972).

A jugoszlávok gazdasági migrációja, ami a vajdasági magyarokat is érintette, a hatvanas években kezdődött. Míg 1963-ban a hivatalos adatok szerint az országból mintegy 140 ezren dolgoztak külföldön, 1971-ben a becslések szerint a vendégmunkások száma meghaladta az egymilliót. Az emigrációs területek nem a legfejletlenebb országrészek voltak. Szerbia területén a legnagyobb mértékű kivándorlás Vajdaságból indult, és a hatvanas évek végén csúcsosodott ki. Vajdaságon belül a viszonylag fejletlen Dél-Bánát, valamint Észak-Bácska területéről volt tapasztalható a legnagyobb mértékű elvándorlás (TÁTRAI et al. 2013). 1965-től már intézményes keretek között, állami támogatással „szervezték meg” az „ideiglenes külföldi munkavállalást”, amely 1965 és 1970 között 16 627 magyar távozását jelentette (GÁBRITY MOLNÁR 2006: 70). A célországok főleg az NSZK, Ausztria és Franciaország, de a *Magyar Szóban* például gyakran olvashatunk a svédországi, a belgiumi és a svájci vendégmunkás-kolóniákról is.

Korábban, közvetlenül a második világháború után az emigráció nem feltétlenül gazdasági indíttatású volt. Sokan kényszerültek önkéntes politikai emigrációba, illetve a két világháború közötti időszakban egyszerűen kiutasították őket az országból. 1918 és 1924 között 45 000

vajdasági magyart, főleg értelmiségieket, birtokosokat és közigazgatási alkalmazottakat utasítottak ki (MIRNICS 2001). A magyarok száma Vajdaságban 1961-ben érte el a csúcst (442 561), ezután már csak csökkent, amihez nem csupán az alacsony szaporulat és az asszimiláció, hanem az elvándorlás is nagyban hozzájárult (GÁBRITY MOLNÁR 2010).

A Tartományi Munkaközvetítő Iroda hivatalos adatai szerint 1968 augusztusától decemberéig (tehát nem egészen fél év alatt) Vajdaságból 3000 ember vállalt külföldön munkát. Névelemzés alapján ezeknek körülbelül kétharmada volt magyar nemzetiségű. Ezek az adatok is arra utalnak, miszerint a vajdasági magyar közösséget különösen érzékenyen érintette az emigráció. Csak azoknak a magyaroknak a száma, akik vendégmunkásként mentek külföldre, szám szerint néhányszorososan meghaladta a természetes szaporulatot, illetve az évi növekedést (MIRNICS 2001).

Ebben a tanulmányban arra a tízéves időszakra fókuszálunk (1964–1973), amikor a vendégmunkásság fogalma először megjelent a *Magyar Szó*-ban, a jugoszláviai magyarok napilapjában, majd fokozatosan bekerült a köztudatba. Az első, témával kapcsolatos cikkekben szómagyarázatot fűztek a vendégmunkás kifejezéshez, amely ugyanakkor a hatvanas évek végére a hivatalos politikai diskurzus fontos elemévé vált, miután a jugoszláv államvezetés felismerte a külföldi munkavállalás gazdasági jelentőségét, és annak liberalizációja mellett döntött, egészen a hetvenes évek elején történt paradigmaváltásig, amikor a vendégmunkásság már nem feltétlenül pozitív értékeléseket kapott a politikai diskurzusban, a közbeszédben és a sajtóban.

Magáról a „vendégmunkás” kifejezésről szólva érdemes megemlíteni Kossa János jegyzetét a *Magyar Szó* 1973. március 3-ai számában, melyben bírálja a „Gastarbeiter” kifejezés magyar szövegkörnyezetben való használatát, mondván, mivel van megfelelő magyar szó erre a fogalomra, nem indokolt, hogy az újságíró a Gastarbeiter mellett döntsön. Még akkor sem, ha ezzel az a célja, hogy „hiteles” és „színes” képet fessen a német vagy osztrák viszonyokról.

A jugoszláviai munkás „megbecsültsége”

Az *Arcanum* digitális adattárban a „vendégmunkás”, „gastarbeiter”, „elvándorlás”, „kivándorlás” kulcsszavakra való keresés után összesen 726 cikk került be az elsődleges korpuszba, ebből 378 alkotja a jelen tanulmány alapjául szolgáló tartalomelemzést. Azokat a cikkeket, amelyek nem a jugoszláv vendégmunkásokra vonatkoztak, illetve azokat, amelyekben az elvándorlás és a kivándorlás nem a migráció kapcsán, hanem más kontextusban került említésre, nem elemeztük. Az elemzett újságcikkek az 1964 és 1973 közötti időszakban jelentek meg a *Magyar Szóban*.

1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
1	1	4	4	9	9	44	84	101	121

1. táblázat: Jugoszláv vendégmunkásokról szóló médiatermékek száma a *Magyar Szóban*

A cikkeket egy előre elkészített kódex segítségével kódoltuk, az alábbi kategóriák szerint: műfaji besorolás, terjedelem, kivitelezés, téma, alany, tárgy, helyszín, alany–tárgy viszonya, újságíró álláspontja, cím típusa. Az elemzés során kvantitatív és kvalitatív módszert alkalmaztunk, a szóhasználat, stílus mellett ügyelve a cikkek hangnemére, az esetleges paradigmaváltásra a narratívák tekintetében.

A cikkeket nagy műfaji változatosság jellemzi. Az egyszerűbb, tényközlő műfajoktól kezdve (hír, tudósítás), egészen a hosszabb terjedelmű, véleményközlő műfajokig (kommentár, tárcsa, riport, interjú, jegyzet) mindenre volt példa a vizsgált időszakban. A kritikai megközelítés értelemszerűen az utóbbi műfajcsaládba sorolható cikkeket jellemzi. Terjedelem tekintetében is nagy a változatosság: a rövid, néhány soros hírektől kezdve a hosszabb tudósításokig, interjúkig, de akad néhány egészen hosszú elemző cikk is. Ami a kivitelezést illeti, ritkán került címdalra a vendégmunkások helyzete, általában csak valamilyen államközi szerződés vagy államférfiak találkozója alkalmával, akik egyebek között a vendégmunkások helyzetéről is tárgyaltak. Legtöbb esetben tényközlő

vagy neutrális címeket olvashatunk, nem jellemzőek a szenzációhajhász megfogalmazások.

A *Magyar Szó* tudósított a kiszervezett munkát övező kezdeti lelkesedésről, a külföldön nehéz sorsot vállalt vendégmunkások küzdelmeiről, a befogadó országok munkaerő-szükségeiről, a vendégmunkásokat fenyegető terrorizmusról (kivándorolt usztrasák szervezetei), az úgynevezett „jugoszláv klubok” (a vendégmunkások művelődési központjai) működéséről, az államközi megállapodásokról és tárgyalásokról, a szakszervezeti képviselők külföldi látogatásairól, melyek célja a „vendégmunkásokról való gondoskodás” volt, majd később a hazatérni vágyó vendégmunkásokról, a számukra szervezett „fogadásokról”, az őket visszafogadni vágyó, de még mindig nehézségekkel küzdő kommunákról, a hazai gazdaságról. Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a hetvenes évek elején leginkább a vendégmunkásság gazdasági aspektusai kerültek előtérbe a témában íródott cikkekben, majd 1972-ben és kiváltképp 1973-ban, amikor az olajválság miatt az NSZK után már más nyugati országokban is bizonytalanná vált a vendégmunkások státusza, a kérdés egyre inkább politikai szintre terelődött. A *Magyar Szó* is politikai pártok, pártharcok, választási kampányok tükrében cikkezett a vendégmunkások helyzetéről. A döntés, hogy mennek vagy maradnak, sok esetben a különböző politikai opciók győzedelmeskedésének a függvénye volt. Az egyéni sorsok lehangsúlyosabban 1971-ben jelentek meg a lapban. Ezekből a cikkekből derült ki leginkább, hogyan élték meg az itthon maradtok és a kivándoroltak a vendégmunkásságot a gyakorlatban, milyen sztereotípiák alakultak ki és épültek a kisebb-nagyobb ütemben zajló, máig tartó elvándorlásnarratívák köré.

Téma (%)	1970	1971	1972	1973
gazdaság	48	50	37	20
politika	16	26	48	60
egyéni sorsok	16	24	13	14
demográfia	20	0	2	6

2. táblázat: A vendégmunkásokról szóló cikkek témája a *Magyar Szó*ban

A riportokban, interjúkban felsejlő vendégmunkássorsok keserűségükben kiegyenlítődnek a jugoszláviai munkássorsokkal, így építve a szolidaritást az itthon és külföldön dolgozók között, akik – a cikkek hangvételét és felütéseit figyelembe véve – egymás ellenségei lennének, s szinte ezt az ellenségeskedést enyhítendő jelenik meg a lap hasábjain a vendégmunkások látszatra irigylésre méltó, valójában azonban keservesen nehéz élete.

	Alany viszonyulása a tárgyhoz	Újságíró viszonyulása a témához
pozitív	4	3
negatív	9	5
pozitív is, negatív is	5	6
semleges	0	4

3. táblázat: A *Magyar Szóban* 1971-ben megjelent, „egyéni vendégmunkás sorsokról” megjelent cikkek „előjele”

A fenti táblázatban ábrázolt, összesen 18 médiatermék, amely egyéni sorsokat mutatott be, arról tanúskodik, hogy több esetben párosult valamilyen negatív érzelem (panasz, szegénység, elégedetlenség, honvágy stb.) ezekhez az emberi sorsokhoz, mint ahányszor pozitív élményről, tapasztalatról, érzésekről számoltak be az interjú- vagy riportalanyok.

A munkaképes lakosság (főleg a fiatalság) a vizsgált időszakban egyre tömegesebben távozott külföldre, és nem csupán ideiglenes munkavállalás, hanem tartós letelepedés céljából. Ez a vonatkozó statisztikákból látszik, melyek szerint a munkások többsége öt–tíz évig tartózkodott külföldön, a tervezett egy-két év helyett. A „magányos” vendégmunkásokat sokszor családjaik is követték, és a külföldi országokban szocializálódott gyerekek már az új, a befogadó ország értékrendjét fogadták el, és eszerint tervezték jövőjüket, egyszóval, itthon idegenebbek lettek, mint odakint. Gábrity Molnár Irén kutatásai szerint a legtöbb magyar „a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra, legnagyobb arányban a bánási és bácskai szórványból”, és a „belső ván-

dorlásokhoz képest a Vajdaságot elhagyó (külföldre irányuló) emigráció súlyosabb veszteségeket okozott az itteni magyarságnak, mint maga a nemzetiségi asszimiláció” (GÁBRITY MOLNÁR 2010: 2).

Az említett településeken minden évben, a karácsonyi-újévi ünnepek idején úgynevezett vendégmunkás-fogadásokat szerveztek a 70-es évek elejétől kezdve, melyeken a községek, azaz kommunák vezetői, a helyi szakszervezeti képviselők meghallgatták a vendégmunkások „panaszait”, „észrevételeit”, és tájékoztatták őket az aktuális itthoni helyzetről. Ezekről a találkozóról a *Magyar Szó* rendszeresen tudósított (1973 decemberében például szinte minden napra jutott egy-egy ilyen jellegű tudósítás, beharangozó vagy hír), és a legtöbb vendégmunkással készült interjú ilyen alkalmakkor készült. Általában a tudósításokban a vendégmunkások hazavágyódását domborították ki, vagy a helyi illetékesek, felkészületlenségét”, hiszen nem tudtak elegendő információval szolgálni az itthon kínáló munkalehetőségekről, vagy éppen azt, hogy (sajnos) nincsenek is itthon munkalehetőségek, tehát „nincs mire hazajönnie” az „ideiglenesen külföldön dolgozóknak”.

A vendégmunkások száma 1961 és 1968 között az NSZK-ban háromszorosára növekedett: 686 ezerről 2 millió 318 ezerre nőtt (MILLER 1981). A jugoszláv férfi munkások mintegy háromnegyede a fémiparban és az építőiparban helyezkedett el. A nők a szolgáltatóiparban, a textiliparban, az elektronikai cikket gyártó vállalatokban és a közmunkáltató ágazatban. Míg korábban a legtöbb jugoszláv vendégmunkás a mezőgazdaságban kapott munkát, a hatvanas években inkább az ipar szippantotta fel a – sok esetben szakképzett – munkaerőt. A jugoszláv munkások a hivatalos statisztikák szerint 54 százalékban szakképzett munkásokként, 34 százalékban betanított munkásként és 12 százalékban segédmunkásként, azaz teljességgel képzetlen munkásként helyezkedtek el, ami a jugoszlávok magasabb társadalmi-gazdasági státuszát jelzi más nemzetek (például a törökök) vendégmunkásaival szemben.

Hány vendégmunkás dolgozik az NSZK-ban?

Az utóbbi tíz év alatt a Német Szövetségi Köztársaságban foglalkoztatott külföldi munkások száma megháromszorozódott. Az összes munkaviszonyban levők alábbi százalékát tették ki a külföldiek:

1963-ban	3,7	1968-ban	5,2
1964-ben	4,4	1969-ben	7,0
1965-ben	5,7	1970-ben	9,1
1966-ban	6,1	1971-ben	10,0
1967-ben	5,1	1972-ben	10,8

1973 utolsó negyedében az egyes országokból a következő számú vendégmunkást alkalmazta a nyugatnémet gazdaság (csak a hivatalos munkavállalási engedéllyel rendelkezők számát tüntetjük fel):

TÜRÖKORSZÁGBÓL	528 200
JUGOSZLÁVIÁBÓL	466 100
OLASZORSZÁGBÓL	409 700
GÖRÖGORSZÁGBÓL	268 100
SPANYOLORSZÁGBÓL	179 500
PORTUGÁLIÁBÓL	69 000
MAROKKÓBÓL	15 300
TUNÉZIÁBÓL	11 200
EGYÉB ORSZÁGOKBÓL	398 000

(Az NSZK Állami Statisztikai Hivatalának évkönyvéből)

1. kép: Forrás: *Magyar Szó*, 1973. december 2.

A szakmunkások tömeges elvándorlása a hatvanas–hetvenes években az alacsony bérekkel is összefüggésbe hozható, hiszen akkor egy munkás átlagfizetése 80 dollár volt Jugoszláviában, míg az NSZK-ban 255 dollár, és ez a különbség csak nőtt a jugoszláv gazdasági válság gyűrűzésével: 1983-ban egy férfi, aki a német iparban dolgozott, átlagosan 785

dollárt keresett, Jugoszláviában pedig mindössze 150 dollárt (CASTLES 1984).

Mivel a szakmunkásoknak az esetek többségében itthon is volt munkája, a törvényi szabályozás szerint pedig az itthon munkaviszonyban lévők a szövetségi/tartományi munkaközvetítő irodán keresztül nem kaphattak külföldön állást, a kivándorlók többsége nem a hivatalos utat választotta: inkább alternatív csatornákon keresztül távozott külföldre. Jól működő hálózatok épültek ki, melyek segítségével ismeretségeken, családi kapcsolatokon keresztül jutottak munkához a rokonok, ismerősök. A jugoszláv állam tehát minden igyekezete ellenére sem tudta követni polgárainak külföldre távozását és ottani életét. A *Magyar Szó* is tudósított ugyan a jugoszláv klubokról és a szakszervezeti találkozók-ról, de ezek a vendégmunkások valós életének, hétköznapijainak csupán elenyésző részét képezték.

A jugoszláv államvezetés mégsem mondott le abbéli szándékáról, hogy fenntartsa és ápolja a kapcsolatot a vendégmunkásokkal: kétoldalú egyezmények útján próbálta javítani munkásainak helyzetét, garantálni a jogait, rengeteg újságot, könyvet, filmet, tankönyvet, rádiós és televíziós műsorokat bocsátott a jugoszláv klubok rendelkezésére. A cél a nemzeti identitás és a közösségi élet megőrzése volt. Emellett persze a jugoszláv klubok voltak hivatottak csökkenteni a szélsőséges szervezetek ténykedését a vendégmunkások körében (MILLER 1981), amely szervezeteket a jugoszláv nép ellenségeiként, terroristaként mutatták be a hazai sajtóban.

„Az 1981-es népszámlálás adatai szerint 874 966-an dolgoztak külföldön. Ez a számadat a külföldön munkát vállalók családtagjait is magába foglalja. (...) A külföldi munkavállalás dinamikáját illusztrálja az adat, mely szerint Szerbia területét 1970-ben két és félszer többen hagyták el, mint az előző évben. (...) A külföldön tartózkodók száma mérsékelten, de folyamatosan növekszik, kivéve a legfejlettebb részt, Vajdaságot, ahol 1991-ig a külföldi munkavállalók száma 33 957-re csökkent” (GÁBRITY MOLNÁR 2001: 5). Ezen adatok alapján a hetvenes évek után Vajdaságban nem volt olyan számottevő az emigráció, mint az ország fejletlen területein, nem szabad megfeledkeznünk azonban arról a tényről, hogy

ezek a hivatalos adatok: a szakmunkások a tartományi munkaközvetítő intézetet megkerülve, más utakon vállaltak külföldön munkát. Ezek az emberek később családostul le is telepedtek, amennyiben nem a hazatérés mellett döntöttek (mert erre is volt bőven példa a hetvenes évek elején, a nagy olajválság idején). A *Magyar Szó* is foglalkozott a „szigorító” törvénnyel, ismertetve a még csak tervezet szintjén létrehozott jogszabályt, illetve annak közérdeklődésre számot tartó részleteit:

„Aki külföldön akar munkát vállalni, a községi munkaközvetítőnél jelentkezik. Ennek kötelessége megállapítani, hogy van-e mód arra, hogy a jelentkező itthon megfelelő munkát kapjon. Ha erre nincsen lehetőség, vagy az illető ezt elutasítja, a munkaközvetítő köteles segítséget nyújtani a külföldi elhelyezkedéshez. Aki itthon munkaviszonyban van, annak a munkaközvetítő nem nyújt támogatást a külföldi munkavállaláshoz” (*Külföldi munkavállalás csak a munkaközvetítő útján – Magyar Szó, 1973. január. 6*).

Brigitte Le Normand szerint a vendégmunkások látták a rendszer hiányosságait, de a róluk alkotott kép igen kétélű volt, és ez a kettősség jól láttatja a jugoszláv kommunisták erőfeszítéseit, hogy egyrészt építsék otthon a szocializmust, másrészt pedig az ország integrálódjon a nemzetközi, kapitalista munkaelosztásba. A vendégmunkás figurája ennek az ellentétnek egyik – ha nem is látványos, de – szemmel látható, kitapintható alakja volt (LE NORMAND 2014).

2. kép: Illusztráció Garai J. Béla *Csábít a nagyobb kereset* című cikkéhez a *Magyar Szó* 1973. december 30-i számában

S amíg a „vörös burzsoázia” és a bürokrata osztály privilégiumai, a társadalmi egyenlőtlenség, valamint közvetlenül a szerény ösztöndíjak és az egyetemista otthonokban uralkodó áldatlan állapotok miatt 1968 júniusában megkezdődtek Belgrádban az egyetemista tüntetések, a társadalomnak egy másik, elégedetlen rétege külföldre távozott a jugoszláv szocializmus illúziójának széthullását követően.

A vendégmunkás karaktere az időszak sajtótermékeiben is igen ellentmondásos: egyszerre kap pozitív és negatív jelzőket, egyszerre jó hazafi, szerencsétlen, magányos lélek, aki idegenben tengeti napjait, hogy önmagát és családját eltarthassa, és pénzéhes, anyagi javakkal hivalkodó ember, aki az itthon maradt honfitársainak hazudozik a külföldi életről, amely egyáltalán nem olyan fényes, mint ahogy ő állítaná. Szolgáljon példaként az alábbi részlet egy tudósításból, amely a korábban említett „vendégmunkás fogadások” egyikéről készült, s már a címe sokat elárul a tudósító szándékáról (*Idegenben sem fenéig tejfel*): „Az elmúlt évek folyamán Zentáról is, akárcsak Vajdaság és az ország legtöbb helységéből sokan összecsomagoltak, és

a jobb megélhetés reményében egyik vagy másik nyugat-európai ország felé vették az irányt. Hazalátogatásuk alkalmával többen is tele torokból dicsekedtek. Egekig magasztalták a kereseti lehetőségeket, csaknem mind-egyikük »kitűnő munkahelyen« dolgozik, a munkaadó végtelenül korrekt stb. Itthon, a nyilvános helyen szórták a pénzt, hogy ezzel is bizonyítsák: lám, odakinn mennyivel jobb. (...) Az emberek pedig megéreztek, hogy nincs helye az üres dicsekvésnek, és kitárták a lelküket. Elmondták, hogy munkát ugyan nem nehéz kapni, de a tőkésék legtöbbször igyekezik minden módon kihasználni őket, s aki a nyelvet nem ismeri, az hamar megbánja, hogy vándorbotot vett kezébe. A visszakozás azonban nagyon nehéz. Elsősorban a kispolgári környezetben élők miatt, mert az emberek hajlamosak elítélni azokat, akik belátva tévedésüket, hazajönnek. Pedig sokan hazajönnének, ha itthon bármi, szerény megélhetési lehetőséget biztosító munkahelyet is kapnának. (...) Habár kevesen mondták ki nyíltan, hogy megelégteltek az idegen kenyeret, csaknem mindegyikük szavaiból érezni lehetett, hogy szívesen hazajönnének" (*Magyar Szó*, 1973. január 5.).

Ebből a néhány soros idézetből arra lehet következtetni, hogy számos előítélet volt a vendégmunkásokkal kapcsolatban az akkori társadalomban, és az újságíró egy sor olyan dolgot feltételez vagy állít, amelyről semmilyen hivatkozást nem közöl anélkül, hogy bárkit is megszólaltatna az eseményen jelenlévők közül. A külföldi munkavállalást egyszerűen „tévedés”-nek nevezi, mondván, „a tőkésék gátlástalanul kihasználják a szegény munkást”. Az itthoniak előítéleteiről, a kispolgári környezetről, amely meggátolja a vendégmunkások hazatérését, úgy ír, mint már jól ismert fogalmakról, ami azt jelzi, hogy a vendégmunkások „jó sora” állandó téma a lakosság körében. A korábban ecsetelt őrlődést a szocializmus építése és a nemzetközi munkapiacra való részvétel között a fenti cikk tovább árnyalja, példázva a migráció felhasználását más, gazdasági és társadalmi problémák feszegetésére.

A hatvanas években az egyéni sorsok, a vendégmunkás-karakterek bemutatásával szemben elsősorban a nyugati államokkal kötendő kétoldalú szerződések, a vendégmunkások jogai, a külföldi szakszervezetekkel való együttműködés voltak napirenden a sajtóban. Statisztikákat, általános migrációs trendeket közöltek a vendégmunkásokról szóló cik-

kekben. Mindemellett a külföldön dolgozók mindennapos gondjainak (szociális és munka-, valamint emberi jogi vonatkozásban) megoldása önszerveződésen alapuló helyi és jugoszláv csoportosulások tevékenységén alapult, nem volt jól szervezett, és gyakran a katolikus egyház vette át ezt a szerepet (amit természetesen az államhatalom nem vett jó néven, s erre a *Magyar Szóban* is történt utalás). Az *Úgy bánnak velük, mint a rabszolgákkal* című tudósítás szerint a jugoszláv mezőgazdasági idénymunkások Svájcban teljesen kiszolgáltatottak – a katolikus miszión kívül egyetlenegy jugoszláv intézménynek sem volt a közelben szociális munkása (*Magyar Szó*, 1972. július 2.).

Újabb ellentmondás, hogy a jugoszláv vendégmunkások „felsőbbrendűsége”, „kivételes helyzete” úgyszintén gyakori téma volt a *Magyar Szóban*, amit a lap hasábjain a vizsgált időszakban lehozott alábbi újságcímek is alátámasztanak: *Megbecsülik a jugoszláviai munkást* (*Magyar Szó*, 1972. január 5.), *Szipkássák a jugoszláv szakmunkásokat* (*Magyar Szó*, 1970. május 28.). Ugyanakkor az első újságcímmel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a címben hangoztatott állításra rácaféolt maga a cikk, melyben a vendégmunkások nehézségeit, a munkaadók kegyetlenségét boncolgatta a szerző, tehát végül nem derült ki, miben nyilvánult meg a gyakorlatban a jugoszláv vendégmunkások megbecsülése külföldön. A másik cikk, mely szerint elszipkássák a szakmunkásokat, annak a narratívának volt a része, amely az ideiglenes külföldi munkavállalásnak a jugoszláv gazdaságra gyakorolt negatív hatását feszegette.

A jugoszláv vendégmunkások felsőbbrendűségi érzése indokolatlannak tűnik *A vendégmunkások nem akarnak gettóban élni* című hírt olvasva, melyből kiderül, hogy 1971-ben nyolcvanezer jugoszláv dolgozott Ausztriában, és egy közvélemény-kutatás alkalmával „a megkérdezett bécsiek 66 százaléka azon a véleményen volt, hogy a törökök és a jugoszlávok nagy része nem tisztálkodik rendesen, 50 százalék pedig úgy vélekedett, hogy a vendégmunkásokból több a kár, mint a haszon, mivel rengeteg gyerekpótlékot kell fizetni nekik” (*Magyar Szó*, 1971. január 17.). A befogadó országok lakosságának vendégmunkásokkal szembeni előítéletei számos újságcikkben megjelentek. Több hazatérő vendégmunkás mesélt a német vagy osztrák munkások irántuk érzett gyűlöletéről, többek

között azért, mert „lenyomták a béreket”, és az élet minden terén kiérződik a vendégmunkások elszigeteltsége a befogadó országok társadalmától. A *Vendégmunkás is ember* című cikksorozatban az újság foglalkozik a beilleszkedés, az asszimiláció problémájával. Olyan megállapítások kerülnek bele ezekbe a tárcákba, mint „a szegények támogatják a gazdagok fejlődését”, valamint hogy a fejlettek „olcsón jutnak munkaerőhöz, és betöltik a megüresedett állásaikat is”, itt találkozunk az olvasó a „gazdasági emigráns” fogalmával, ebben a cikksorozatban jelentik ki, hogy „a gazdasági migráció világjelenség lett”, és a befogadó országok „munkaerőt kerestek, és ehelyett embereket kaptak” (*Magyar Szó*, 1972. június 31-étől július 5-éig). A lap tudósított a svájci népszavazásról is a vendégmunkások számának csökkentéséről, és a referendumot, melyen a svájciak a törvény ellen szavaztak, *Szavazás az embergyűlölet ellen* című kommentárral nyugtázták (*Magyar Szó*, 1970. június 9.). Konkrétabb keserűség fogalmazódik meg a *Mindjárt a jugoszlávokat hibáztatják* című kommentárban, melyben az ausztriai vendégmunkások problémáival foglalkozik a szerző, idézve az ott dolgozókat, akik tiltakoznak az ellenük irányuló folytonos gyanúsítás miatt (*Magyar Szó*, 1972. január 21.).

A hetvenes évek elején kezdett világossá válni, hogy a vendégmunkásság nem hozta meg a remélt eredményeket a jugoszláv gazdaság vonatkozásában, ezért az állam megpróbálta szigorúbban szabályozni a külföldi munkavállalást, főleg a szakmunkások kivándorlását megakadályozandó. Ez összefüggésbe hozható azokkal a demográfiai adatokkal, miszerint a fejlett gazdasági régiókból csökkent az emigráció.

Jugoszlávia a hazatérést serkentő programokat kezdeményezett. Például az 1973/74-es „társadalmi szerződésekről” szóló jogszabályok is ezt a célt szolgálták. Ennek értelmében adókedvezményekkel, munka- és befektetési lehetőségekkel bátorították a külföldre szakadt munkásokat a hazatérésre. Egyes közgazdászok egészen derűlátó becslésekbe bocsátkoztak, melyek szerint akár félmillió új munkahely is létrejehetett volna, ha a viszatérők összegyűjtött vagyonkájukat a magánszférába fektették volna.

Valószínűleg ilyen indíttatásból született a *Téli találkozások* című tudósítás is, melyben az áll, hogy a vendégmunkások számára szervezett itthoni fogadásokon „[a] szakmunkások érdeklődtek az itthoni kisipari szolgálta-

tó műhelyek megnyitása iránt, miután a külföldi munkával erre alaptóként teremtenek, továbbá a szerszámok és a felszerelés kedvezményes behozása iránt. Nyilván sokan lépnének a kisiparosok soraiba itthon, s erre gyűjtögetik a keresetet" (*Magyar Szó*, 1973. február 4.). Mint az a későbbiekben bebizonyosodott, igen derűlátó volt Vigh Rudolf, a tudósítás szerzője, mivel a vendégmunkások zöme nem ölte pénzét a hazai kisiparba. A hazatérők ugyanis a kedvezőtlen feltételek miatt nemigen fektettek a hazai magánszférába. A mezőgazdaságban például továbbra sem lehetett senkinek 15 hektárnál több földje, a magánvállalkozók számára pedig szigorú előírások szabályozták a munkaerő alkalmazását. Több közgazdász is arra a következtetésre jutott, hogy a külföldről származó jövedelem inkább gátolta, mint fejlesztette a társadalmi-gazdasági fejlődést: javított ugyan valamelyest a hazatérők életszínvonalán, de magán a vidéki gazdaságon nem lendített. Ezzel együtt az iparosodást, az urbanizációt is lassította.

Sara Bernard tanulmányában egy helyen azt írta, hogy a jugoszláv államvezetést „meglepte” a 70-es években hazatérő vendégmunkások hulláma. Még akkor is, ha a hivatalos politikai diskurzus szerint ezek a munkások csak „ideiglenesen” távoztak külföldre. S még akkor is, ha a jugoszláv államvezetés mindvégig igyekezett ápolni a külföldre távozottak kulturális identitását és jugoszláv gyökereit a jugoszláv klubok, kiadványok, könyvek, újságok, folyóiratok által. 1973 novemberében, amikor már evidens volt a nyugat-európai munkaerő-toborzás leállítására, a jugoszláv politikai elit végre megpróbált valamilyen tervet kidolgozni a hazatérők újraintegrálására (BERNARD 2019).

A vendégmunkás kifejezésben kulcsfontosságú a „vendég” jelző, mely tulajdonképpen több szempontból is téves asszociációkat ébreszt. Egyrészt a vendég általában „eltartott”, „kiszolgált” személyt jelent, miközben ezek a munkások dolgozni mentek külföldre. Másrészt, az ideiglenesség, amit a „vendégség” sugall, végül mégsem bizonyult átmeneti állapotnak, minden politikai retorika, és a reintegrációs törekvések ellenére sem. A második generációs vendégmunkások, vagyis a vendégmunkások gyermekei már a német fiatalsággal azonos célokért küzdöttek, és nem a hazatérés lebegett lelki szemeik előtt (GUPTÉ 1984).

Egyébként a hazatérés nem csak a hetvenes években jelent meg témaként a *Magyar Szóban*. Már 1966-ban az *Ekonomiska politikából* átvett cikk *A nyugat-német gazdaságot válság fenyegeti* címmel arról szól, hogy az NSZK-ban nő a munkanélküliség, egyre kevesebb vendégmunkás távozik külföldre, és sokan a távozók közül visszajönnek (*Magyar Szó*, 1966. december 16.). Időről-időre, így például már 1967-ben is olvashatunk a nyugat-német gazdaság pangásáról, és a vendégmunkások kiszolgáltatott helyzetéről, a fenyegető munkanélküliségről, így például a *Pang a nyugat-német gazdaság* című jegyzetben (*Magyar Szó*, 1967. január 18.). A jugoszláv közgazdászok már a hatvanas évek elején felismerték, hogy a vendégmunkások jelentős anyagi bevételt termelnek az országnak. Mégis, hosszú évekbe telt, mire ez a tény bekerült a hivatalos politikai diskurzusba. Ezzel párhuzamosan pedig máris megjelentek más problémák, mint például a szakmunkások „elszipkázása”, ami pedig az említett politikai retorika szerint a hazai ipar fejlődését hátráltatta. Először Horvátországban vált ez a téma a politikai diskurzus részévé, de elsősorban nem a gazdasági migráció, hanem a politikai, úgynevezett „ellenséges emigráció” vonatkozásában (BERNARD 2019). A „terrorista cselekmények” külföldön, amelyek kompromittálták a jugoszláv kormányzatot, és veszélybe sodorták a jugoszláv vendégmunkások biztonságát, a *Magyar Szóba* is beszűrődtek. A cikkekben szereplő terroristák mint a jugoszláv vendégmunkások és az ország ellenségei jelentek meg.

A vendégmunkás sorsábrázolása a sajtóban sok esetben közhelyes és felületes, gyakoriak az olyan szólások, szófordulatok, amelyeket a jelenkori magyar nyelvű sajtó is nagy előszeretettel szajkóz, ilyenek a „nehéz idegenben az élet”, „nem fenéki tejfel”, „a szívük hazahúz”, „keserű az idegenben megkeresett kenyér” stb.

A témák közül gyakoriak még a jugoszláv szakszervezetek szövetségének erőfeszítései, a jugoszlávok lakhatási gondjai külföldön, a szórakozási lehetőségek hiánya, az úgynevezett jugoszláv klubokkal kapcsolatos problémák, a jugoszláv munkások felsőbbrendűsége más vendégmunkásokhoz és a német, osztrák, francia munkásokhoz képest.

A *Magyar Szóban* helyszíni tudósítások, úti jegyzetek, tudósítások formájában számos cikk jelent meg a „kiküldött munkatársaktól”. Így Bogdánfi

Sándor leírja a brüsszeli vendégmunkások mindennapjait, említést tesz a „nemzeti kávézókról”, az „idegen munkások” gyülekezőhelyéről (*Magyar Szó*, 1967. június 1.). Kiemelhető még Garai Béla *Munkásaink külföldön* című cikksorozata, azután Matuska Márton *incognito* riportja, melyben vendégmunkások között elvegyülve szerzett németországi tapasztalatait írta le.

IRODALOM

- BRUNNBAUER, Ulf 2019. Yugoslav Gastarbeiter and the Ambivalence of Socialism: Framing Out-Migration as a Social Critique. *Journal of Migration History*, 5., 413–437.
- BRUNNBAUER, Ulf 2016. Migration and Economic Development in Socialist Yugoslavia. *Hypotheses*, March. <https://ostblog.hypotheses.org/728> (2020. 08. 23.)
- BERNARD, S. 2019. Deutsch marks in the head, shovel in the hands and Yugoslavia in the heart. The Gastarbeiter return to Yugoslavia (1965–1991). Wiesbaden
- CASTLES, S. 1984. Here for Good: Western Europe's New Ethnic Minorities. Pluto, London, 75–77.
- ENTMAN, R. M. 1993. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43 (4): 51–58.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2001. A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának oka és méretei. In GÁBRITY MOLNÁR I.–MIRNICS Zs. (szerk.): *Fészekhágyó vajdaságjak*. MTT, Szabadka, 115–161.
- GÁBRITY MOLNÁR I. 2006. Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk. In *Kistérségek élettereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 57–71.
- GULYÁS László 2009. Politika, gazdaság és nemzeti kérdés a titói Jugoszláviában, 1945–1980. *Rubicon*, 5.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/politika_gazdasag_es_nemzeti_kerdes_a_titoi_jugoszlaviaban_1945_1980/ (2020. 09. 10.)
- GUPTA, P. 1984. *The Crowded Earth: People and the Politics of Population*. WW Norton & Co., New York, 228–229.
- MIHAJLOVIC, Steven 1987. Yugoslav Gastarbeiter: The Guest Who Stayed for Dinner. *Northwestern Journal of International Law and Business*, 1 (8): 181–196.
- MILLER, M. 1981. *Foreign Workers in Western Europe: An Emerging Political Force*. Praeger, New York, 7–10.
- MIRNICS Károly 1970. Demográfiai jellegzetességek a jugoszláviai magyar nemzetiség életében. *Híd*, 1., 83–99.
- LE NORMAND, B. 2014. The gastarbajteri as a transnational Yugoslav working class. In Rory ARCHER, Igor DUDA, Paul STUBBS (eds): *Social inequalities and discontent in Yugoslav socialism*. London and New York, 50–69, 51.
- REIMANN & REIMANN 1979. Federal Republic of Germany. In R. KRANE (ed.): *International Labour Migration in Europe*. 56–69.

SOKCSEVITS et al. 1993. *Déli szomszédaink története*. Bereményi Könyvkiadó, Budapest

SZERBHORVÁTH György 2015. Szenvetés és legitimáció. *Pro Minoritate*, tél, 1–25. <http://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1504-06-Szerbhorvath.pdf> (2020. 09. 20.)

TÁTRAI P.–KOC SIS K.–GÁBRITY MOLNÁR I.–TAKÁCS Z. 2013. A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. *Tér és Társadalom / Space and Society*, 3., 35–54.

VINSKI, Ivo 1972. Ljudski kapital i neto produkt savremene jugoslovenske emigracije. *Ekonomski pregled*, 23., 3–4.